

Dependenssikielioppi ja sen sovellus suomen kieleen

KALEVI TARVAINEN *Dependenssikielioppi*. Gaudeamus, Helsinki 1977. 108 s.

KALEVI TARVAINEN *Suomen kielen lauseenjäsennys dependenssikieliopin mukaan*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 10. Oulu 1977. 51 s.

Uudempien kielioppimallien esittelyn ja soveltamisen tarpeellisuudesta on viime aikoina puhuttu useissa eri yh-

teyksissä. Kalevi Tarvainen kirjät Dependenssikielioppi (edempänä lyhenteenä DK)¹ ja Suomen kielen lauseenjäsennys dependenssikieliopin mukaan (SKL) ovat monesta syystä tervetulleita: yksi teoreettinen aukko saa ensimmäiset systemaattiset suomenkieliset täyttäjänsä, on hedelmällisiä vertailukohteita paitsi perinteiselle kieliopille myös muille uudemmille kielioppiteorioille ja eri kielten tutkimus saattaa lähentyä toinen toistaan. Dependenssikielioppi ja siihen läheisesti liittyvä valenssiteoria ovat olleet nimenomaan germanistien kehittämä ja harrastama ala, vaikka uranuurtajan maineessa onkin ranskalaisen Lucien Tesnière'n teos *Éléments de syntaxe structurale* (1959). Tuntematon ei dependenssiteoria meikäläisessäkään kielitieteessä silti ole; mm. Jorma Vuoriniemi on verbitutkimuksissaan (1973, 1974) liikkunut tällä saralla.

Tarvainen kirjoista DK on teorian yleisesittely, esimerkkiaineistona lähinnä suomi, saksa ja englanti. SKL on teorian sovellus muutamaiin suomen lauseopin keskeisiin kohtiin; tuttujen asioiden tarkastelu uudesta näkökulmasta on aina mielenkiintoista, eikä Tarvainen tässä suhteessa lukijoitaan petä.

DK:ssa on kuusi lukua, joissa käsitellään lauseen rakenteellisia perussuhteita (mm. dependenssiä ja konstituenssia), valenssin käsitettä, verbin valenssia sekä ns. lausemalleja eli peruslausetyyppejä. Prepositioita ja postpositioita Tarvainen ei käsittele, vaikka niillä voitaneen katsoa olevan valenssinsa siinä missä verbeillä ja adjektiiveillakin.

Dependenssikieliopista ja valenssiteoriasta puhutaan joskus melkein synonyymeina, ja näin näyttää Tarvainenkin käytännössä tekevän. DK:n perusteella lukijalle jää se käsitys, että dependenssikielioppi ja valenssiteoria ovat sama asia tai ainakin erottamattomasti kytköksissä toisiinsa. Näin ei kuitenkaan välttämättä

¹ Lyhenteellä DK viitataan aina po. kirjaan ja sanalla »dependenssikielioppi» ao. yleiseen teoriaan.

ole (vrt. myös Nikula 1978). Dependenssi tarkoittaa suuntaista alistussuhdetta, elementin alistusta toiselle, valenssi taas mitä tahansa riippuvuutta, joka yleensä on alistussuhde — muttei aina. Selviä dependenssisuhteita ovat esim. perinteisen kieliopin adverbaalisen adverbiaalisen suhde verbiin sekä attribuutin suhde pääsanaansa; strukturaalikielitieteessä on näissä tapauksissa puhuttu endosentrististä rakenteista. Mutta neksussuhteet eli eksosentriset rakenteet kuten subjekti—predikaatti ja prepositio—sen »puoliso» eivät ole yhtä helposti tulkittavissa alistussuhteiksi, vaikka ne ovatkin valenssi-ilmiöitä: subjekti on predikaattiverbin ja »puoliso» taas preposition valenssin edellyttämä. Selvä kannanotto dependenssin ja valenssin suhteisiin olisi ollut paikallaan; hienoinen ristiriita on nyt siinä, että kirjan nimenä on Dependenssioppi, kun taas useimpien päälukujen otsikoissa mainitaan valenssi.

Tarvainen tuo mielenkiintoisesti esiin sen dependenssioppiin peruseron perinteiseen oppiin verrattuna, että lauseessa ei tulkita olevan kahta pääjäsentä (subjekti ja predikaatti), vaan yksi, *v e r b i*, lauseen rakenteellinen keskus, johon kaikki NP- ja adverbiaalimääritteet liittyvät. Hiukan dramatisoiden voi sanoa, että dependenssioppi syytä subjektin siltä valtaistuimelta, missä se on ollut sitten Platonin aikojen, ja »degrado» sen muiden nominaalisten jäsenten joukkoon. Tämä subjektin uudelleenarviointi on pitkälle aiheellinen: subjekti ei ole siinä määrin muiden nominaalijäsenten yläpuolella, että sitä voitaisiin perustellusti pitää predikaatin puolisona lauseen tasolla. Toisaalta tulisi edelleen pitää mielessä se tosiasia, että subjekti on rakenteellisesti keskeisempi ja esiintymisyleisyydeltään taajempi kuin objekti, predikaatti ja sidonnaiset adverbiaalit: se on nominaalijäsenten joukossa primus inter pares eli *p r i m a r i n e n* aktantti (ks. tarkemmin Hakulinen & Karlsson 1979).

Dependenssioppissa verbin asema siis korostuu, ja teorian suurin anti onkin

verbisyntaksin kuvauksessa, erityisesti verbin leksikaalisen kuvauksen kehittämisessä. Saksaan kielestä on jo muutamia valenssisanakirjojakin, etenkin Helbig & Schenkel (1973) ja Engel & Schumacher (1976). Yksi teorian keskeisimpiä pyrkimyksiä on nimittäin verbin ja sen *a k t a n t t i e n* eli valenssin edellyttämien nominaalisten jäsenten liitosten kiinteysasteen selvittäminen. On kehitetty menetelmiä ja testejä, joiden avulla yritetään erottaa toisaalta pakolliset aktantit fakultatiivisista, toisaalta vapaat määritteet aktanteista. Pakollisia aktantteja ovat subjektit, kopulaan liittyvä predikaatti, useimmat objektit ja monet adverbiaalit, fakultatiivisia esim. objektit ja adverbiaalit tapauksissa *x odottaa (y:tä)*, *x syö (y:tä)*, *x matkustaa (y:hyn)*. Vapaita määritteitä ovat mm. lauseadverbiaalit, attribuutit ja vapaat predikaatiivit eli predikaatiiviset lauseenvastikkeet.

Kiinteyserot todetaan yleensä poistotestin avulla. Esim. attribuutti ja lauseadverbiaali samoin kuin fakultatiivinen aktantti voidaan jättää pois lauseen kieliopillisuuden kärsimättä: *Söin (kuuman) makkaran; (Todennäköisesti) tämä on makkaraa; Söin (makkaran)*. Tässä kohden jää kaipaamaan kannanottoa siihen, mikä on *k o n t e k s t i n* osuus, kun kiinteyseroja selvittellään poistokokeen avulla. DK:n yhtenä peruspremissinä on, että tutkitaan neutraaleja, kontekstittomia lauseita (vrt. myös Piitulainen 1979), mutta tätä ei selvästi ilmoiteta. Kuitenkin tiedetään, että sopivassa kontekstissa mikä tahansa pakollinenkin lauseenjäsen voi elliptisesti heittyä. Kiinteyseroihin liittyviä vaikeita ongelmia ei siis ole vielä ratkaistu, mutta jo tutkimuksen kohdistaminen niihin on tähdellistä. Muutenhan ei voida ajatellakaan kunnan teoriaa verbien leksikaalisesta kuvauksesta.

Verbin valenssia ja aktantteja koskeva luku on DK:n pisin, melkein puolet kirjasta, mikä osoittaa teorian painopisteen. Toinen keskeinen lohko on lähinnä verbin valenssisuhteisiin perustuva *l a u s e m a l l i e n* selvittely. Valenssiin perustuvia

malleja on DK:n mukaan yhdeksän tyyppiä (A = aktantti): V kuten *Sataa*, V A₁ kuten *Kalle työskentelee*, V A₁ A₂ kuten *Turku sijaitsee Aurajoen varrella*, V A₁ (A₂) kuten *Isä leipoo (kakkua)*, V A₁ A₂ A₃ kuten *Opettaja totuttaa lapset koulunkäyntiin* jne.

Valenssimallien lisäksi voidaan selvittää myös lauseenjäsenmalleja kuten V, SV, SVO, SVA jne. (S = subjekti, O = objekti, A = adverbiaali). Tässä olisi voinut viitata mm. Jesperseniin (1969 [1937]), joka lienee lauseenjäsenmallien ensimmäisiä pohdiskelijoita (äskeinen notaatio onkin Jespersenin eikä DK:n). Valenssi- ja lauseenjäsenmallien selvittely on ilmeisen hedelmällinen tie kielen peruslauseyhteyksien paljastamiseksi.

DK:n parhaita kohtia on selvitys objektin ja adverbiaalisen suhteista (s. 42—): konkreettisen esimerkin avulla saa selkeän käsityksen dependenssikieliopin metodista. Jakaumaa ja korvaustesta käyttämällä voidaan todeta, että muodoltaan identtiset jäsenet *kaupungista* ovatkin syntaktisesti erilaisia sellaisissa tapauksissa kuin *Kalle tulee kaupungista* ja *Kalle kertoo kaupungista*. Edellinen pronominaalitehtaan proadverbilla (*sieltä*), jälkimmäinen pronomiinilla (*siitä*); edellinen toisin kuin jälkimmäinen sallii paradigmaattisia vaihtoehtoja (esim. *Kalle tulee Riihimäeltä*; **Kalle kertoo Riihimäeltä*). Tähän vedoten Tarvainen vetää objektin ja adverbiaalisen välisen rajan toisin kuin meikäläisessä valtatraditiossa on ollut tapana: hän lukee objektiksi myös tapaukset *kertoa jostakin*. (SKL:n esittelyn yhteydessä palaan vielä tähän ongelmaan.)

Dependenssikieliopin suurimpana puutteena pidän sitä, ettei tehdä (ainakaan tarpeeksi selvää) eroa leksikon ja syntaksin välillä. Valenssin lajeista tärkein, syntaktinen valenssi, määritellään näin: »valenssinkantajana oleva sana määrää sanaluokkansa mukaisesti ja asianomaisin taivutuksellisin keinoin aktanttiansa aseman ja morfologisen muodon» (DK s. 29). Käytännössä jokaisen verbin kaikkien eri käyttöjen kohdalla

luetellaan kaikki sanaluokat ja pintasijat, joita aktantteina esiintyy, esim. näin (DK s. 22, 93; S = substantiivi, n = nominatiivi, a = akkusatiivi, part = partitiivi):

(1) Sn	Opettaja vastaa.
Sn, (Sivul ^{että})	Opettaja vastaa,
(ettei hän tule).
Sn, (Sa)	Poika lukee (kirjan).
Sn, (Spart)	Poika odottaa
(ystäväänsä).

Tällaisia valenssikuvauksia ei voi pitää onnistuneina siitä syystä, että ne toistavat verbikohtaisina ominaisuuksina paljon sellaista, minkä voi ilmoittaa muutamalla yleisellä syntaktisella säännöllä. (Lähes) kaikkien suomen verbien subjekti voi olla nominatiivissa, joka tietysti on subjektin tunnusmerkitön sija. Sellainen kuvaus, joka ei ilmoita tätä yleistystä yleisenä sääntönä on riittämätön, sääntö taas tekee yksityistapausten luettelemisen tarpeettomaksi. Samaan tapaan akkusatiivin esiintymät, *odottaa*-luokan verbien part.-objekti, *vastata*-luokan verbien lauseenmuotoisen objektikomplementin *että*-konjunktio sekä se, että mainituilla ja melkein kaikilla muillakin verbeillä on substantiivi yhtenä mahdollisena subjektina, voidaan ja pitää kuvata nimenomaan syntaktisina sääntöinä (kuten useimmissa teorioissa tehdäänkin). Verbikohtaisina ominaisuuksina on mainittava vain ne, joita ei voi ennustaa ja joita ei siksi voi yleisemmin kuvata, esim. *kertoa*-verbin toisen aktantin elatiivimuotoisuus ja tiettyjen modaaliverbien lausesubjektisuus (syvä-rakenteen tasolla esim. *täytyy* []_s).

Syntaktisen valenssin lisäksi DK:ssa tehdään selkoa myös ns. loogis-käsitteellisestä (LK-) valenssista sekä semanttisesta valenssista. Näissä kohdin esitys ei ole aivan selkeää. LK-valenssilla Tarvainen tarkoittaa lähinnä Bondzioon (esim. 1971) liittyen »sitä *merkityksen* ominaisuutta, että se avaa käsitteellisen sisältönsä perusteella paikkoja relaatiologisessa mielessä» (DK s. 17). Tätä voisi myös pitää syntaktiseen

valenssiin kuuluvana ilmiönä, varsinkin jos syntaktisen valenssin ulkopuolelle jätetään sellaiset ennustettavat pintailmiöt, joista äsken oli puhe. Näinhän tehdään mm. Fillmoren (esim. 1969) sijakieliopissa, jolla muutenkin on monia kosketuskohtia valenssiteoriaan. Verbi *rakastaa* on siis syntaktisesti kaksipaikkainen, verbi *kävellä* yksipaikkainen, prepositio *pitkin* yksipaikkainen jne.

Jo nimestä käy ilmi, että LK-valenssi on notionaalinen kategoria, ja se näyttää tuovan mukanaan kaikki ne epäselvyydet, mitä notionaalisiin kategorioihin yleensäkin liittyy. Tuntuu ristiriitaiselta sanoa toisaalla, että LK-valenssilla tarkoitetaan »merkityksen ominaisuutta» (vrt. ed.), toisaalla että LK-valenssi on »kielen ulkopuolella oleva käsitteellinen kategoria» (s. 18), toisaalla taas, että LK-valenssin edellyttämien paikkojen olemassaolo »riippuu käsitteellisestä merkityksestä» (s. 17). Merkitys on joka tapauksessa kielen »sisällä», käsitteet ovat missä ovat (tästä sekä filosofit että psykologit kiistelevät), ja logiikka on periaatteessa merkityksestä yhtä hyvin kuin käsitteistäkin riippumaton ilmiö.

Epäilen myös semanttisen valenssin tarpeellisuutta, josta Tarvainen tekee selkoa lähinnä Schmidtin (1963) hengessä. Tällä tarkoitetaan tuttua selektiota: ei voi sanoa esim. **Kalle antoi pöydälle omenan* tai **Varpaani laulavat viisittäin madrigaaleja*. 1970-luvulla käyty selektiota koskeva vilkas keskustelu on päätyynyt lähinnä siihen tulokseen, ettei selektio ole niinkään syntaktinen eikä semanttinenkaan kuin *p r a g m a t t i n e n* ongelma.

Merkityksen käsittely ja siihen liittyvien käsitteiden käyttö on DK:ssa hieman epätasmallista; pitkälti avoimeksi jää kysymys, missä keskinäisissä suhteissa syntaktinen, semanttinen ja LK-valenssi lopulta-

kin ovat. Muutamia esimerkkejä: (syntaktisesti määritettävät) aktantit ovat »ao. regentin merkityksensä puolesta vaatimia» (s. 11); muiden kielten vastaavien verbien »merkityksillä» on sama funktiorakenne eli paikkaluku kuin suomen *antaa*-verbillä (s. 18), esim. engl. *give*, saks. *geben*; lauseen *Hän taitaa tulla kotiin* »käsitteellisenä» (syntaktisena?) valenssinkantajana on verbi *tulla* (s. 35); sivulause on »sisällöllisesti – – varsinainen aktantti» tapauksessa *Me valmistamme opiskelijoita siihen, että he menestyvät käytännössä* (s. 39); predikaatiivin semanttinen suhde subjektiin on »anaforinen» (s. 13, 49)², jota toisaalla sanotaan myös »loogisemanttiseksi» suhteeksi (s. 86); »satamisen käsite ei vaadi toimivaa subjektia» (s. 59); lauseessa *Löytäjä palautti rahan* on sanojen *löytää* ja *rahan* välillä »looginen suhde, mutta ei kieliopillista» (s. 82); artikkeli on »käsitteellisesti täysin tyhjä» tapauksessa *the center* (s. 13); substantiivilla *puolet* on »nominaalinen merkitys» (s. 80); perussubstantiivien valenssi perustuu niiden »käsitteelliseen nominaaliseen merkitykseen» (s. 80); vapaa adverbiaali on »sisällöltään asiamäärite» (s. 66) ja adverbiaali kokonaisuutena »seikkamäärite» (s. 42); tekijännimen attributin fakultatiivisuus tapauksessa (*Kotiin tulija on poika* johtuu siitä, että »substantiivin vaatima käsite esiintyy lauseessa verbin aktanttina» (s. 81). Näihin kohtiin kaivattaisiin selvempää kannanottoa syntaksin ja semantiikan suhteisiin sekä pitkälti luopumista käsitteestä »käsite»!

DK:sta mainitsen vielä joitakin puutteellisesti formuloituja yksityiskohtia. Muutamat esimerkkilauseet ovat puujalkaisia, esim. kieliopilliseksi väitetty engl. lause *His friend was seen by him* (s. 33), joka on lähinnä epäkieliopillinen (pronominesiiintymien toinen toisensa ylittäviä siirtoja ei yleensä sallita). Toisin

² Ei liene mitään syytä, miksi anaforan perinteistä käsitettä pitäisi laajentaa kattamaan myös predikaatio. Predikaation suhde on semanttisesti toisenlainen kuin perinteisesti määritelty anafora. Predikaatiossa on yleensä kyse luonnehtimisesta, anaforassa siitä, että edeltävässä tekstissä sijaitseva korrelaatti ratkaisee merkitystulkinnan.

kuin DK:ssa väitetään (s. 40), ruotsin subjekti on määriteltävissä syntaktisesti eikä pelkästään sisällöllisesti (vrt. esim. Thorell 1973, s. 200—). Termi *anafi* (pro *anafi*) on epäonnistunut. Suomen predikatiivin perusmuoto on nominatiivi vain jaotontarkoitteisten substantiivien yhteydessä, ei kaikkien substantiivien (s. 50). 3. inf. ill. muodot, esim. *Menen auttamaan häntä*, olisi johdonmukaisuuden nimessä tulkittava objektiksi eikä adverbialiksi (s. 55—56), jos objekti määrittellään »substantiiviseksi täydennysmääritteeksi, jonka muodon määrää verbi» (s. 44). Ei ole paikallaan puhua »persoonattomista sääverbeistä» (s. 60): ovathan nämä verbit aina kolmaspersoonaisia, mutta sen sijaan subjektittomia (vrt. Tuomikoski 1971). Ruotsin *brunn*-substantiivi ei ole neutri (s. 62). S. 63 puhutaan »predikatiivin» (po. predikaatin) tempuksesta. Samalla sivulla ilmaus *näännyksin asti* ei ole niinkään »seuraus» kuin terminatiivi. Mitä tarkoitetaan sillä, että »predikatiivi voi olla adverbiaalinen muotoinen» (s. 71), jos adverbiaali on »sisällöllinen kategoria» (s. 43)? Sanaa *kotoisin* pidetään yleensä adverbina eikä adjektiivina (s. 76 ym.). Ei ole oikein sanoa, että adjektiivi *pitkä* saa aktantikseen part. muodon kuten *kaksi metriä pitkä* (s. 76—77), koska tämän part. muodon laukaisee lukusana *kaksi*; muutenhan pitäisi sanoa **kahta metriä pitkä*. Epäkieliopillisuuden tähtimerkki puuttuu lauseesta **Isänsä mies on kaltainen* (s. 78). Toisin kuin väitetään, lause *Puolet olen tuhlannut* on täysin kieliopillinen.

Kuten tehdyistä huomautuksista käy ilmi, lukija saa DK:sta hiukan viimeisteleättömän vaikutelman. SKL on jäntevämpi. Tässä lyhyehkössä kirjassa (51 s.) Tarvaisen tarkoituksena on kuvata suomen kielen lauseenjäsenet dependenssi-kieliopin mukaan. Menetelmänä hän käyttää erityisesti substituutiota, jolloin pyrkimyksenä voi sanoa olevan perinteisen lauseenjäsenysmetodiikan operationaalistaminen. Tarkasteltavaksi on valittu neljä ongelmaa: (i) predikaatin kä-

sittien ja sen laajuuden määrittely, (ii) predikaatin aktanttien eli subjektin, objektin, adverbiaalisen ja predikatiivin määrittely, (iii) predikaatin vapaiden määritteiden sekä (iv) verbin dependenttien omien dependenttien, kuten attribuuttien, selvittäminen.

Predikaatista esitetty määritelmä on lähinnä notionaalinen eikä operationaalinen: »Predikaatille on ominaista, että siinä on mahdollisesti useammastakin verbimuodosta huolimatta vain yksi verbisisältö, yhden ulkomaailman toimintatai tilatarkoitteen symboli.» (SKL s. 8.) Predikaatin selvittämisessä sanotaan olevan lähinnä kaksi ongelmaa: onko kyseessä yksi vai useampi merkitysisältö, ja »onko verbiin liittyvä ei-verbaalinen sane verbin määrite vai onko se osa verbin käsitteisällön ilmaisinta?» (S. 9.) Päädytään siihen, että ainakin yksinkertaiset verbinmuodot, liittomuodot, *tulla auttamaan* -rakenteet sekä *olla auttamassa ~ auttamaisillaan* -rakenteet muodostavat yhden predikaatin. Myös niiden verbinjonojen, joissa äskeisten verbien lisäksi on semanttinen modaali (esim. *taitaa tuntea; täytyy ~ voi ~ saattaa tuntea*), sanotaan muodostavan yhden predikaatin, koska kyseessä on edelleen yksi denotatiivinen merkitys (s. 10), ks. dependenssipuuta (2). Sen sijaan esim. tapauksessa *tahtoo auttaa* voidaan erottaa kaksi denotatiivista merkitystä, jolloin kyseessä ei olekaan yksi predikaatti vaan verbi ja siihen liittyvä aktantti (3):

(2) taitaa auttaa (~ auttaa ~ oli auttamassa)

poika isäänsä

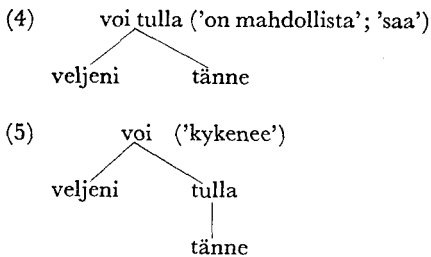
(3) tahtoo

poika auttaa
isäänsä

Näyttää tuntevan on episteemisessä merkityksessään tyyppiä (2), aistihavaintomerkityksessään tyyppiä (3). Modaalien käsittely osuu oikeaan, ehkä sitä yksityis-

kohtaa lukuun ottamatta, että semanttinen modaalisuus ja sen kieliopilliset ilmaukset muutaman kerran samastetaan: sanotaan esim. olevan verbejä, joilla on »puhtaasti kieliopillinen, lähinnä modaalinen tehtävä» ja jotka ilmaisevat »puhujan modaalista suhtautumista lausumaansa, ts. niillä on kieliopillisen moduksen tehtävä» (s. 11).

Ero toisaalta episteemisen ja deonttisen (4), toisaalta juurimerkityksisen eli dynaamisen modaalin (5) välillä voidaan hyvin kuvata dependenssipuun avulla (vrt. s. 13):

Substituutiotestillä voidaan kätevästi osoittaa, että sellaiset ilmaukset kuin *ottaa osaa* ja *astua voimaan* eivät ole tavallisia verbikomplementtirakenteita, koska anaforisointi ja kysymyksenmuodostus eivät käy päinsä (s. 16—17): *Poika ottaa osaa kilpailuun*; **Poika ottaa sitä kilpailuun*; **Mitä poika ottaa kilpailuun?* Tällaiset predikaatit ovat siis idiomintapaisia ja muodostavat »yhden verbisisällön» (s. 17).

Predikatiivin syntaktisen aseman selville saamiseksi käytetään seuraavanlaista anaforisointia (s. 18): *Mies on nuori ~ sellainen*; *Mies on opettaja ~ sitä (se)*. Tämä ei liene tyydyttävää. Ensinnäkin *sellainen*-korvaus käy yhtä hyvin subjektista, objektista ja adverbiaalista kuin predikatiivis-takin (esim. *Minäkin ostin sellaisen*). Toiseksi ei *sitä (se)*-korvaus ole niin yleinen ja kiistaton ilmiö kuin Tarvainen antaa ymmärtää (tästä ks. viimeksi G. Karlsson 1979). Monet kielenkäyttäjät (normatiivisesta kielenhuollosta puhumattakaan!) vierastavat sellaisia substituutioita kuin *Tämä mies on pitkä*. ??*Tuokin on sitä*. Erheellinen, joskaan ei lauseopillisessa

kirjallisuudessaamme ainutlaatuinen, on väite, että »subjektilla ja predikatiivilla on sama tarkoite, ts. niiden välillä vallitsee täydellinen tai osittainen referenssi-identiteetti» (s. 19). Tämä pitää paikkansa vain suhteellisen harvinaisista identiteettipredikatiiveista kuten *Tuo mies on Kalle Mirtti*. Predikatiivien enemmistö, luonnehtivat predikatiivit, ei referoi vaan *p r e d i k o i* (= luonnehtii), mikä on toisenlainen semanttinen suhde kuin referenssi (vrt. Lyons 1977, s. 174—).

Predikatiivin analyysissa Tarvainen seuraa muuten Penttilän (1963, s. 606) jälkiä ja puhuu myös translatiivi-, ablatiivi- ja essiivipredikatiiveista (esim. *Mies tuli vanhaksi*; *Sinä näytät vanhalta*) sekä objektipredikatiiveista tyyppiä *Luulen häntä rehelliseksi mieheksi*; *Mies pitää minua laiskana*. Predikatiiveina Tarvainen pitää myös tapauksia *Hän on valveilla*; *Hän on maamme oppineimpia miehiä*; *Ne ajat ovat ohi* (s. 21—22). Tässä on jostakin syystä turvaututtu puhtaasti semanttisiin kriteereihin (s. 22) eikä niinkään syntaktisiin operaatioihin (vrt. s. 5), joista lähin on kongruenssiteti. Tämä testihän vie siihen tulokseen, että *po. jäsenet eivät ole predikatiiveja* (ks. Penttilä mt.). Semanttisesti myös tapausta *Potilas on kuumeessa* lienee pidettävä predikatiivina.

Kuten edellä on jo todettu, dependenssikielioppi ei hyväksy subjektin perinteistä erikoisasemaa, vaan katsoo subjektin verbin määritteeksi, »samanarvoiseksi objektien, adverbiaalien ja predikatiivien kanssa» (s. 23). Tämä käsitys on johonkin pisteeseen saakka puolustettavissa. Perinteinen subjekti/predikaatti-jako korostaa liiaksikin subjektin erikoisasemaa. Toisaalta sitä ei tulisi aliarvioida. Subjektin primaarisuudelle muihin aktantteihin nähden voidaan esittää useita argumentteja: lähes *kaikilla* verbeillä on subjekti (poikkeuksena pari kourallista sää- ym. verbejä), mutta monelta tuhannelta verbiltä puuttuu usuaalinen objekti (intransitiiviverbeiltä!) ja perinteisen tulkinnan mukaan oikeastaan vain *y h d e l l ä* verbillä (*olla*) on predikatiivi.

Sidonnaiset adverbiaalit ovat nekin harvinaishkoja. Toiseksi subjekti on aktanteista ainoa, joka vaikuttaa verbin muotoon, nimittäin verbikongruenssin kautta (*minä tule + n; me tule + mme jne.*). (Objektikonjugatiokiellisissä objekti-kin vaikuttaa verbin muotoon.)

Viimeksi mainittu seikka on omiaan jonkin verran heikentämään dependenssi-teoreetikkojen perusväitettä verbin ehdottomasta rakenteellisesta ensisijaisuudesta; se tukee perinteisempää neksustulkintaa subjektin ja verbin suhteesta. Ei liene oikein väittää, että subjekti »perusmuodossaan nominatiivissa kongruoi predikaatin kanssa» (s. 46), jolloin kongruenssi-suhteet on käännetty päälaelleen yritettäessä pelastaa verbin täydellisen ensisijaisuuden periaate. Jo historialliset tosiseikat osoittavat, että verbi kongruoi subjektin kanssa eikä subjekti verbin kanssa!

Anaforisoinnilla voidaan Tarvaisen mukaan erottaa toisistaan nom.subjekti ja nom.predikatiivi (s. 24): *Mies on opettaja ~ sitä; Mies ~ *Sitä on opettaja*. Tämä on edellä esitetystä syistä predikatiivin osalta kyseenalaista. Toiseksi kysymys subjektin ja predikatiivin erottamisesta jää edelleen auki tapauksessa *Naamioitu henkilö oli Aune* (vrt. Ikola 1973).

Hyvänä pidän sitä, että Tarvainen selväsanaisesti olettaa genetiivimuotoisen (pinta)subjektin tapauksissa *Minun onnistui paeta; Minun täytyy mennä* (s. 25). *Se*-anaforisointi osoittaa, että infinitiivi on toisenlainen kuin tavalliset subjektit (**Minun onnistui se; *Minun täytyy se*).

Objektin ja adverbiaalain suhteet hahmotetaan SKL:ssä toisin kuin lauseopillisessa valtaperinteessämme, ja oikeastaan samoin kuin Kielioppikomitean mietinnössä (1915), vaikkei siihen viitatakaan. Kuten todettua anaforisointi ja paradigmaattisten vaihtoehtojen testit erottavat tapaukset *Hän kertoo kaupungista* ja *Hän tulee kaupungista* (vrt. *Hän tulee sieltä ~ Riihimäeltä; Hän kertoo siitä ~ *Riihimäeltä*; s. 28). Tältä pohjalta Tarvainen esittää seuraavat objektin ja adverbiaalain

määritelmät: objekti on verbin vaatima substantiivinen määrite, jonka sijan määrää verbi ja joka voidaan anaforisoida pronominilla, adverbiaali taas verbiin liittyvä adverbi tai substantiivirakenne, jonka muodon määrää siihen sisältyvä substantiivi ja joka voidaan anaforisoida adverbilla. Mm. seuraavat tapaukset ovat objekteja (s. 29):

(6) Minä noudan *lääkärin*. (genetiivinen akk.objekti)

Lääkäri noudetaan. (nom.objekti)

Minä pidän *lääkäristä*. (el.objekti)

Minä rakastun *lääkäriin*. (ill.objekti)

Minä soitan *lääkärille*. (all.objekti)

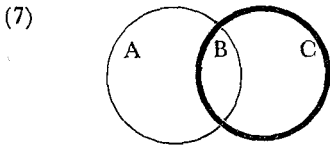
On helppo nähdä, että Tarvaisen paikallissijaobjektit ovat suurin piirtein samat kuin vuoden 1915 Kielioppikomitean intransitiiviobjektit.

Onko Kielioppikomitean ja SKL:n näkemys »laajasta» objektikategoriasta oikeampi kuin perinteisesti hyväksytty, jonka mukaan objekteja ovat vain tietyt kieliopillisissa sijoissa olevat jäsenet? Mielestäni ei, vaikka onkin myönnettävä, että vastaus tällaiseen kysymykseen aina viime kädessä riippuu valituista kriteereistä.

Ensinnäkään anaforisointi ei toimi aivan niin kuin SKL:ssä esitetään. Voidaanhan adverbiaalikin tarvittaessa anaforisoida pronominilla, esim. Eilen tästä reiästä ryömi esiin kaksi hiirtä ja tänään siitä tuli kolme (vrt. T. Itkonen 1966). Toiseksi SKL:n tavoin laajennettu objektikategoria ei ole luonnollinen syntaktinen luokka. Ei liene mitään syntaktisia sääntöjä, jotka koskisivat näin määriteltä objekteja joukkoa. Sen sijaan on useitakin sääntöjä, jotka koskevat tämän joukon yhtä osajoukkoa eli perinteisiä kieliopillisissa sijoissa taipuvia (KS-) objekteja. Näitä ovat objektin kielto-sääntö (vain KS-objektit muuttuvat part.-muotoisiksi: *En lukenut kirjaa; *En kertonut kirjaa*), part.subjektin mahdollisuus (**Lapsia lukee kirjoja; Tätejä kertoo kirjoista*) ja kahden KS-jäsenen mahdottomuus (**Täti luki mukavia juttuja kirjaa; Täti kertoi mukavia juttuja kirjasta*). Ei ole epäilystäkään

siitä, että KS-objektit toisin kuin laajennettu objektikategoria ovat syntaksin säännöstössä vaikuttava luokka.

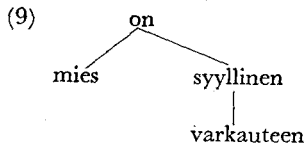
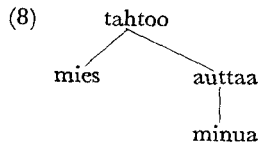
Kolmanneksi, ja nyt palaan asiaan, josta oli puhe DK:n tarkastelun yhteydessä: täytyy tehdä ero verbikohtaisten morfosyntaktisten piirteiden (esim. *kertoa*-verbin elatiivirektion) ja kokolausetta koskevien syntaktisten ilmiöiden välillä. KS-objektien sijanvaihtelulla on hyvin vähän tekemistä yksityisten verbien ominaisuuksien kanssa, vaikka tähän toki kuuluvat sellaiset ilmiöt kuin tunneverbien merkityspiirteiden avulla ennustettava part.objekti. Muuten objektin sijanmerkintä on lausetason ilmiö, joka on kuvattava yleisillä syntaktisilla säännöillä: objekti on (yleensä) partitiivissa, jos lause on kielteinen, se on päätteeton mm. myönteisissä passiivissa tietympersoonaisissa imperatiivilauseissa, ja se on (yleensä) päätteellinen, jos myöntölause sisältää nom.muotoisen subjektin. Lausetason (perinteinen) objektisäännöstö on suomessa niin itsenäinen ja muuhun lauseoppiin voimakkaasti heijastuva ilmiö, ettei ole syytä sijoittaa siihen muita perifeerisempiä ilmiöitä. Tekee siis mieli kannattaa perinteistä näkemystä, että verbikohtaiset rektiotapaukset ovat eri asia kuin lausetason objektisäännöstö. »Paikallissijaobjektit» ovat syntaktisesti lähempänä adverbiaaleja kuin varsinaisia objekteja, vaikka on myönnettävä, ettei raja ehdottoman selvä ole. Aitojen objektien (A), »paikallissijaobjektien» eli valenssiadverbiaalien (B) ja muiden adverbiaalien (C) suhteita voisi kenties havainnollistaa tähän tapaan:

»Paikallissijaobjekteilla» on muutamia yhteisiä ominaisuuksia objektien kanssa, mutta ne ovat silti enemmän adverbiaalien kaltaisia. Huomattakoon vielä, että pe-

rinteiset objektinsukuiset määritteet ovat paljon objektimaisempia kuin »paikallissijaobjektit», koska niillä on KS-objektin sijataivutus, mutta että jo niitäkin on syytä pitää adverbiaaleina (Tuomikoski 1978).

SKL:n viimeisissä luvuissa käsitellään vapaita adverbiaaleja ja vapaita predikaatiiveja, predikaatin dependenttien määritteitä sekä attribuutteja. Ns. toisen asteen lauseenjäsenenä Tarvainen pitää ei-finiittisen muodon omia määritteitä (8) sekä predikaatiivisen adjektiivin määritteitä (9):

Toisen asteen jäsenet liikkuvat herkemmin kuin attribuutit eli jäsenosat, jonnakaisina Tarvainen pitää mielenkiintoisella tavalla paitsi substantiivien määritteitä myös adjektiivien ja adverbien vapaita määritteitä (*hyvin kaunis; erittäin usein*). Permutaatio *Minua mies tahtoo auttaa* on siis mahdollinen, mutta ei **Hyvin hän on kaunis*.

Kaiken kaikkiaan lienee toistaiseksi epäselvää, voidaanko dependenssikielioppia pitää koko luonnollisen kielen (syntaksin) kattavana teoriana. Avoimia kysymyksiä ovat esim. nämä: Onko verbi aina lauseen rakenteellinen keskus? Miten leksikon ja syntaksin suhteet ja erot olisi kuvattava? Mitkä ovat syntaksin ja semantiikan suhteet? Onko semanttisen valenssin käsite tarpeellinen? Miten sanajärjestys ja yleisemmin sanottuna teksti-ilmiöt (esim. ellipsis) olisi otettava huomioon? Kuvaako dependenssikielioppi pintarakenteita vai myös etä- tai syvä-

rakenteita?

Lauseopin kenttä on nykyään melkoisessa käymistilassa, ja kaikki varteenotettavat teoriat näyttävät kamppailevan äsken lueteltujen tapaisten ongelmien kimpussa. Dependenssiakielioppi tuo uusia näkökulmia ainakin verbisyntaxin kuvaukseen, ja ansaitsee jo siitä syystä entistä enemmän huomiota myös germanistien piiriin ulkopuolella. Kalevi Tarvaisen kirjat ovat sekä yleistoreettisesti että suomen kielen kuvauksen näkökulmasta tervetullutta ja mielenkiintoista luettavaa.

KIRJALLISUUTTA

- BONDZIO, WILHELM 1971. Valenz, Bedeutung und Satzmodelle. — Ks. HELBIG 1971, s. 85—103.
- ENGEL, ULRICH & SCHUMACHER, HELMUT 1976. Kleines Valenzlexikon deutscher Verben. Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache 31. Tübingen.
- FILLMORE, CHARLES 1969. Types of lexical information. — Ks. Studies in syntax and semantics, ed. F. KIEFER, Foundations of Language Supplementary Series 10, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, s. 109—137.
- HAKULINEN, AULI & KARLSSON, FRED 1979. Nykysuomen lauseoppia. SKS. (Painossa.)
- HELBIG, GERHARD 1971, red. Beiträge zur Valenztheorie. Mouton, The Hague.
- HELBIG, GERHARD & SCHENKEL, WOLFGANG 1973². Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- IKOLA, OSMO 1973. Subjekti vai predikaatiivi? Eräs lauseenjäsennyksen umpikuja. Mémoires de la Société Finnoougrienne 150 s. 65—74.
- ITKONEN, TERHO 1966. Tutkimus suomen asyndetonista. Vir. 70 s. 402—423.
- JESPERSEN, OTTO 1969 [1937]. Analytic syntax. Holt, Rinehart & Winston, New York.
- KARLSSON, GÖRAN 1979. *Sitä* predikaatiivina. Kielitieteen päivät Tampereella 23. ja 24. helmikuuta 1979. Esitelmien tiivistelmät s. 12—13.
- Komiteanmietintö 6/1915. Kieliopillinen luonnos. Ehdotus yhteisiksi termeiksi ja määritelmiksi.
- LYONS, JOHN 1977. Semantics 1. Cambridge University Press, Cambridge.
- NIKULA, HENRIK 1978. Arvostelu teoksesta Kalevi Tarvainen, Dependenssiakielioppi. — Neuphilologische Mitteilungen 4/1978.
- PENTTILÄ, AARNI 1963². Suomen kielioppi. WSOY, Porvoo.
- PIITULAINEN, MARJA-LEENA 1979. Valenssiteorian ongelmia. Kielitieteen päivät Tampereella 23. ja 24. helmikuuta 1979. Esitelmien tiivistelmät s. 29—31.
- SCHMIDT, WILHELM 1963. Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. Berlin.
- TESNIÈRE, LUCIEN 1959². Éléments de syntaxe structurale. Klincksieck, Paris.
- THORELL, OLOF 1973. Svensk grammatik. Esselte Studium, Stockholm.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971. Persoona, tekijä ja henkilö. Vir. 75 s. 146—152.
- 1978. Objektinsijaisista määrän adverbialaaleista. Vir. 82 s. 26—51.
- VUORINIEMI, JORMA 1973. Ollin kieli nyky-suomen kuvastimena. SKST 312. SKS, Vammala.
- 1974. Verbien monitulkintaisuus Ollin kielessä ja nykysuomessa. SKST 318. SKS, Helsinki.

Fred Karlsson